

*Стельмах М. Ю.,**доцент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича
Львівського національного університету імені Івана Франка**Пундик С. Ю.,**магістрантка**Львівського національного університету імені Івана Франка*

ВТІЛЕННЯ ІДЕАЛУ СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВИТЕЛЯ В ОБРАЗІ ХОСРОВА В «ШАХ-НАМЕ» ФІРДОУСІ

Анотація. У статті досліджено особливості втілення поняття справедливості в образі Хосрова I як традиційного історичного персонажа. Підкреслено, що для повного аналізу історичного-персонажа, тобто історичної особи, образ якої неодноразово інтерпретувався у певній національній літературі, необхідно знати не лише стандартну схему аналізу персонажа, а ще й орієнтуватися в біографії обраного героя, аналізувати історичні події та контексти, які впливали на сприйняття образу, як звичайними людьми, так і істориками-біографами. Хосров I Анушірван вважається найвидатнішим правителем держави Сасанідів з однойменної династії. За час його правління було проведено багато реформ, завдяки яким Іран став більш політично та економічно стабільнішим ніж будь-коли в своїй історії. Влада практично повністю централізується навколо шахиншаха, одночасно з тим на місцевому рівні управління державою уніфікується через введення нового адміністративно-територіального поділу. Його покровительство наукам і літературі надало йому значної популярності серед народів Ірану і його сусідів.

Вчення зороастризму возвеличувало справедливість, як найголовнішу людську чесноту, що і зробило її такою важливою для перського менталітету. Авеста закріпила поняття справедливості в образі головного бога-творця Агурамазда. В Авесті записані герої та царі, які прославилися своїми справедливими вчинками та мудрими словами. Щодо чесності, справедливості, доблесті, ці моральні якості мали назву та значний сенс ще до проголошення канонів зороастризму. Також важливо відзначити, що сам Хосров був зороастрійцем, тому дотримувався традицій своєї релігії та вірив у перемогу добра та справедливості, намагаючись зробити все, що було в його силах.

Фірдоусі сприймає та описує Хосрова як доброго, справедливого до простого народу царя, захоплюється постаттю Анушірвана, використовуючи різні стилістичні прийоми описує молодість, мудрість, доблесть, справедливість Хосрова I. В його тестах можлива деяка необ'єктивність, адже «Шах-наме» – книга, яка в першу чергу призначена для возвеличення діяльності царів, а вже в другу – для опису історичних подій в художньому контексті.

Ключові слова: історичний персонаж, образ, справедливість, справедливий правитель, Хосров I.

Постановка проблеми. Справедливість вважається найвищою моральною якістю людини. Чимало філософських концепцій вважають цю рису передумовою для формування правової системи. Правова справедливість є категорично-безумовним моральним обов'язком влади. Вона забезпечує рів-

новагу в людському світі, покарання для винних та винагородження, тих хто це заслуговує. Правова справедливість влади була і є актуальною для всіх народів усього світу. Перська народна творчість ще з Авестійських часів увіковічувала образ справедливого, мудрого та мужнього царя, адже цей образ є надзвичайно важливим для перської ментальності. Цей образ є наскільки важливим, що йому присвячено не один розділ в величній епопеї перської літератури «Шах-наме» (який перекладається як «Книга царів») геніального письменника Абдулхасима Фірдоусі. Саме Фірдоусі увіковічив історичну персону царя Хосрова I як ідеальний образ справедливого та мудрого правителя. Тому аналіз одного з найдавніших образів перської літератури – образу справедливого правителя, який використовують і по сьогодні, в контексті твору Фірдоусі видається нам важливим і актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. «Шах-наме»-Фірдоусі є шедевром світової цивілізації, в міфологічних героях якого втілені ідеї любові до Батьківщини, повага до особистості, висока людська мораль, чистота помислів і справедливість, добросовісність і чесність, патріотизм та загальнолюдський гуманізм. У цьому творі автор відобразив духовний та суспільний підйом народу. Багато віків цей твір був зразком для наслідування не лише для іранців. Сходознавство має ряд цінних наукових досліджень, у яких розглянуті Фірдоусі та місце його «Шах-наме» з достатньою повнотою. Серед них можна назвати праці Е.С. Бертельса, М.-Н. О. Османова, Г. Абрамяна, Раджабова Муси Раджабовича, І. Брагінського, Б.Г. Гафурова і інших вчених-сходознавців.

У нашій роботі запропонований аналіз образу царя Хосрова I в контексті справедливості правителя як базового концепту тогочасного світобачення та світобачення Фірдоусі, адже до цього часу не існує комплексного дослідження, що порівнювало би літературно-фольклорний образ з діяльністю реальної історичної постаті.

Постановка завдання. Метою дослідження є виділення головних аспектів образу Хосрова I, як справедливого царя, опираючись на твір «Шах-наме» Фірдоусі.

Виклад основного матеріалу. Тема «ідеального правителя» – втілення вищого і всезагального блага – здавна була актуальна в державах східної цивілізації. Так, в зороастрійських дидактичних андарзах (настановах) містяться поради про мудре управління державою і правила поведінки вищої аристократії. Розглянемо справедливість, як основоположне поняття для зороастризму та взагалі індоіранської ментально-

сті. Іранці вважали, що існує закон природи, згідно якому сонце рухається рівномірно, відбувається зміна пір року і тим самим забезпечується порядок всього існуючого на землі. Цей закон був відомий індоіранцям як рта (в авестійській мові відповідне слово аша). Поняття аша мало етичний сенс. Вважалося, що аша керує поведінкою людини. Істина, справедливість, вірність і сміливість – якості, притаманні людині. Чесноти – природний порядок речей, а вади і зло – його порушення. Таким чином, слово аша важко перекласти, різні контексти встановлюють різне поняття цього слова: «порядок» – там, де мова йде про матеріальний світ, або ж «істина», «справедливість», «праведність» – там, де говориться про моральність. Брехня та спотворення істини, які протиставлялися аша, називалися авестійською друг (в санскриті друх). Згідно моральним уявленням, всі люди поділялися на ашаван – «праведних» та другвант – «прихильників зла» [1, с. 15]. Така міфологічна основа «Авести», в яку на окремому етапі вплітаються героїко-епічні елементи. Тут знаходимо і джерела соціальної утопії іранців – віри в справедливого і гуманного царя, і мрії про ідеальну вільну общину. Характерно, що «Авеста» не раз повертається до питання, «про добрих вождів», що мають виганяти ворогів із місць, населених племенами, і охороняти їх мир і працю. Опираючись на цей матеріал, можна зробити логічні висновки, що наречення іранським народом Хосрова іменем Анушірван походить ще з авестійських уявлень про світ.

У створенні концепції «ідеального правителя» брали участь і мислителі, хроністи, поети, філософи. Власне Фірдоусі, Бальамі, Нізамі, Амір Хусрау Діхлаві, Шарафаддін Алі Йазді, Джамі, Навої та ін. Головною причиною виникнення і подальшого розвитку цього жанру були необхідність управління громадським і багатоплемінним державами, наявність адміністративних проблем тощо. Тому, предметом «повчань владикам» стала політика, яка проводилась всіма владиками світу, як мусульманами, так і «невірними», яка мала ціль «всагаальну користь». Поет вважав, що при справедливому правлінні шах повинен турбуватись однаково як про своїх посадовців і воїнів, так і про простий народ, що соціальна справедливість і господарські згуртують народ перед ворогами та у різних бідах [2].

Безперечно можна сказати, що Анушірван в баченні Фірдоусі є яскравим представником володаря, що бореться з гнітом, справедливості та правосуддя в цілому світі, саме тому він називає його суддею. Фірдоусі описує діяльність Хосрова I, звертаючи увагу на його поведінку, манеру мовлення з простими людьми.

Варто зазначити, що художній образ – багатозначний, він має глибокий зміст. Кожна епоха знаходить свої риси в художньому образі. Йому властива недомовленість. Глибокий художній твір завжди має цю рису. Художній образ – це «система думок», і автор не завжди повністю та всебічно розкриває їх. Якби художній образ був повністю розкритий, він перестав би цікавити людину. Коли художній образ не повністю розкритий митцем, він сприяє розвитку публіки, її фантазії, уявлення, процесу мислення, він перетворює її у творця мистецтва. Художній образ відповідає багатоплановості, багатогранності дійсності». Шляхи, методи і прийоми вивчення змісту твору, аналізу його образів-персонажів зумовлюються жанровою специфікою. Аналіз змісту та образів-персонажів історичних прозових творів вимагає усвідомлення творчої історії твору, розуміння і сто-

ричних подій, зображених письменником, знання особливостей створення письменником історичного образу, вміння розкрити суть цього образу та його роль у розв'язанні навчально-виховних завдань. Тут потрібен не тільки історичний коментар, який висвітлює значення твору і його образів-персонажів для епохи їх створення, а й оцінка з погляду сучасності. Той, хто аналізує історичний образ-персонаж повинен уміти аналізувати образи-персонажі творів історичної прози, ця навичка тісно пов'язана з уміннями широко відтворювати історичну епоху [3, с. 7].

Засобами створення образу людини є:

- 1) номінації: ім'я, прізвище, прізвисько і т.п.;
- 2) портрет – фрагментарний, деталі якого розсіпані по всьому твору;
- 3) мовна характеристика;
- 4) інтер'єр;
- 5) предмет, як складова частина образу персонажа;
- 6) пейзаж;
- 7) художня деталь – невелика предметно-побутова, психологічна деталь, що стає найважливішою рисою способу або допомагає розкрити характер, душевний стан;
- 8) вчинки героя;
- 9) оціночні висловлювання на адресу героя від імені інших персонажів;
- 10) композиція твору, в тому числі такі позасюжетні елементи, як сни, листи, щоденникові записи, вставні епізоди і ін.;
- 11) зображально-виражальні засоби (стилістичні фігури, мовні засоби) [4, с. 64].

У посібниках з історії Хосров I описується як експресивна, запальна, та енергійна, однак неспокійна людина. Для стабілізації ситуації в країні на той період потрібно було провести широкомасштабні реформи. Їх і провів цей правитель, закріпивши могутність та політичний авторитет Ірану. Хосров I провів в першу чергу військову реформу, сформувавши найману армію, яка контролювалася та підкорювалася відтепер лише шаханшаху. Також була проведена податкова реформа. Незважаючи на складне становище, Хосров намагався стабілізувати становище також в культурно-науковій сфері. Реформи принесли свої плоди і почали бурхливо розвиватися науки, література та мистецтво. З правління Анушірвана було побудовано величний палац Такі-Кісра, чарівний сад з срібла та золота. Енергійно працювала колегія сасанідських перекладачів, які за наказом Хосрова перекладали книги індійської та грецької літератури, серед них славетна «Панчатантра» (в перекладі- «Каліла і Дімна»). Гордістю сасанідської географії стала своєрідна енциклопедія «Шахрастаніха-е Іран» (Міста Ірану) [5, с. 319].

Реформи звичайно подобалися селянам, але далеко не всім чиновникам. Також, як свідчать історичні джерела, на відмінну від історико-художніх записів, Хосров I був характеру неспокійного, надзвичайним любителем усіляких нововведень, тому завжди перебував у тривозі, і був причиною для тривоги всіх його оточуючих. Основним його методом впровадження реформ став терор, кількість засуджених в сасанідських тюрмах щодня сягала іноді 800 осіб [6, с. 319].

Справедливість сосовно людей, життєва мудрість та лицарська відвага в поєднанні з управительською політикою є актуальним для людського співіснування та щасливого життя. На свій час Фірдоусі вбачав такий образ у історичній постаті царя Хосрова I.

Образ ідеального правителя є сукупністю різних чеснот – справедливості, доблесті, мудрості винахідливості тощо. Розглянемо докладніше втілення цих чеснот в тексті:

Портретна характеристика

ین اوج /ان اوج هاش زورفا لد متس جخ /ان اوری شون تخت رب زانتس شین
یوج هار نی جز رب دب مک سکنا ره /ایور دانهب هاگرد هب

Сидить на троні Нушірван/ блаженний, запалюючий серця, молодий цар//Проведить людей світу до дверей/ кожного, кому погано живеться на землі//

Ця фраза царя Хосрова I, записана Фірдоусі, символізує його бажання провести дорогу до його королівського двору, тобто бажання вислухати та допомогти всім нужденним. Звернімо увагу також на те, як Фірдоусі описує Хосрова I – прикметниками «блаженний» – متس جخ (khojaste), «молодий» – ان اوج (javān), «запальний» – زورفا لد (del-e afruz), – це вказує на захоплення Фірдоусі жвавістю Анушірвана.

دی ایب /هار داد یوس دیوج مک سک ره مک /هاش هاگرد زدم آرب یشورخ
ان اوج تلود و نادرخ هاش بل /ان اور نی شون هاگرد هب

Шум почувся з дверей шаха/ що хтось до нього йде// Підходить до дверей Нушірвана// усміхненого шаха та молодого правителя// [7].

Знову таки, ми можемо прослідкувати повтори «молодий правитель», які возвеличують царя і водночас наголошують на його юному віці. Саме правління Хосрова I тривало 48 років, на що вказує назва розділу «یاش داپ» (pādeshahikasrinushinravanchehel-o hashtsālbud) – «Царювання Касрі Нушірвана тривало сорок сім років»

Мовна характеристика

مدنراد مک /ارای دی یوجم نادزی کاپ زج مک /ش نامز ن آتفگ زاوا ب
ای یارس ود ره هب دریگ تسد ومه /ایمن ره مه و تسا و

Він (простолюдин) до нього заговорив / «Крім чистого Бога не шукайте Друга// Той хто його має, також є і провідником/ візьме його руку і проведе в обидва палаци» [7].

Цими рядками проявляється стандартна повага підданих до царя. Цікавим є рядок «ای یارس ود ره هب دریگ تسد ومه» – *візьме його руку і проведе в обидва палаци*. Можна припустити, що «обидва палаци» – це образ земного життя та небесного. І шах витупає провідником між небом та землею, що достатньо логічно, тому що шах та його влада вважалися божими посланцями.

هاگرداب نی اس ره رب تسد اشگ /هالک و تخت ز زگره دیس رتم
یم رگا /ابل دیرادم متسب راتفگ ز /بش هب و زور هب دی ا مک سکنا ره
انزیار اب میشاب متس هار رگ /انم جنا اب میراسگ

«Ніколи не бійся трону та корон /для кожного є відкритий цей королівський двір/ Щоразу, коли вранці та вночі прийдете/ не мовчіть// Якщо ти спробував (на смак) зібрання/поводься тихо з присяжними// [7].

В цих рядках цар Хосров I зачитує правила поведінки в тронному залі, наказує не боятися говорити правду перед ним та присяжними, не порушувати дисципліну, не перебивати доповідача, поводитися достойно та з повагою до присутніх. Фразою «Щоразу, коли вранці та вночі прийдете» – Анушірван закликає людей звертатися до нього у будь яку годину, що характеризує його як відкритого для народу правителя.

هار تسد اشگ ار امش ام رب /هاگردی چخن تشد رب و ناگوچ هب
ازاب دیدرگم سک مگرداب نیز /ازان و جزو و یرادی هب و بابوح

Від Чугану до рівнин Начіргак/ для вас відкритий шлях// Від сну та до пробудження і праця і насолода /в цьому царському дворі розкриваються// [7].

Фірдоусі наголошує на тому, що Анушірван закликає людей всіх своїх земель приходити до нього зі своїми питаннями. А саме в своєму тронному залі він буде проводити суд, зіставляючи добрі та погані вчинки, нагороджувати заслужених та карати винних.

دوش مگ نادب /هتفای مده اهوزرا رگم /هتفات امز نتکی دیسب خم
املس گب ناگدی د متس جزر مک /هلد نشور و داش

Не спить самі від нас відвертаючись / хіба бажання твої всі знайдені// Нехай моє серце радіє та світиться, від того/ що побачивши працю пригнічених зламав (її)// [7].

Саме в цих рядках описується співчутливість та доброта царя, де він щасливий від того, що може допомогти людям, облегшити їхнє життя, розірвавши кайдани рабської праці.

دبسب خب /انم ناراکش یشپ و رکشل زارگ /انم نارادراک زا مک ادابم
ادنزنگ دی انم رب و ارد زار مک /انم درد یلد اب یسک

Не дай Бог, що хтось з моїх слуг/ чи хтось з війська чи хтось з моїх управителів// Посміє (причинити шкоду) твоє серце раними/ то біль пройде і крізь моє серце» [7].

Емпатичність Хосрова настільки глибока, що він навіть отожднює свої почуття з почуттями простолюдина, виголошуючи це на велику аудиторію. Ми вже знаємо, що у той період вважалося, що влада є божественною, а цареві ставати на один рівень з простим селянином було недопустимо, в очах знаті це принижувало царя. Але Хосров I всіх підданих вважав людьми достойними собі.

و ژاب ز /ان اوج راگردک نم ز دسرپب /اناهن رد دوب هچرگا انخس
اتسا مدنار ام ناوید هب دبوم مک /اتسا مدنار امجک ن آجارج

Навколишні символи, використані для уславлення образу

مک /انیمز یورب دش رب دیشروخب /نیرفأ یکی ناوی ز دم آرب
ای هشن هاش جات اب مل اس مه /ایهرف اب داب ناوری شون

Вийшов на балкон/ сонце виглянуло на землю// Де Нушірван з Фархі/ всі роки на королівському троні (сидить)// [7].

Сонце, яке сяє на трон та на самого Анушірвана – це символу возвеличення та поваги до царя, його божественної влади та мудрості. Також це є одним з 12 символів влади, і найчастіше означає творчу енергію. Саме в іранській міфології сонце асоціюється з любов'ю, яку і транслює Нушірван до свого народу. Сонце вважалося оком бога Агурамазда – отож, можна ще розуміти ці рядки, як такі, що добрий бог – Агурамазда, наглядає та направляє думки великого царя іранської держави Хосрова I

Вчинки героя

«За промови, що тасмно/ ти виголошуєш мені, повелитель світу, // Де залишити данину і податок/ який жрець сказав принести до нашого суду?»// [7].

Це фраза, яку промовляє підданий за виявлену царем мудрість і вислухані проблеми та питання. Податок за аудієнцію у царя – це обов'язковий атрибут таких зустрічей. На що йому цар відповідає:

امیب هب نم زال دسپ نیز دیسب خم /امیس و رز امش زازین دن اوخن
«Вони не хотітимуть від вас золота і срібла, бо після цього/ у мене буде розбите серце» [7].

Ця фраза, сказана Нушівраном свідчить про його щедрість по відношенню до простого народу. Цар не хоче брати грошей з вже і так бідного селянина. І цей самий наказ він згодом віддасть всім своїм управлінцям – не брати грошей з звичайних людей за аудієнцію чи за проведення суду.

Цікавим випадком є захоплення Антіохії, що після захоплення міста іранцями Анушірван суворо заборонив військам переслідувати римських полонених, що суперечить традиції того часу і демонструє лицарство Хосрова:

زا کاپ مه/هاپس نارای نارادمان ای مک/هائش هاگرد ز دم آ رب یشورخ
دیوش نوماه هب ردنا یکیراتب/دیوش نوریب رهش نی

З царських воріт почувся шум/це знамените іранське військо// «Виходьте з цього міста чистими і приходьте в темряву рівнини»//

هب //اریگوراد و شروش و تراغ رگو /اریپ درم و نز گناب چی ه رگ
//بلدرم کی جنر ز دیش گب مک //بش کیراتب دی ام شوگ

Якщо немає крику жінок та старих/ якщо грабіж, бунт, твалт //Я чую, як темрява ночі/ відкриває страждання людини»[7]

Поет-гуманіст бачить у вищезгаданих вчинках правителя прояви найбільшої справедливості.

Висновки. Фірдоусі захоплюється постаттю Анушірвана, використовуючи різні стилістичні прийоми описує молодість, мудрість, доблесть, справедливість Хосрова I. В його тестах можлива деяка необ'єктивність, адже «Шах-наме» – книга, яка в першу чергу призначена для возвеличення діяльності царів, а вже в другу – для опису історичних подій в художньому контексті/

Література:

1. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. М., 1988.
2. Исмаилова Э. «Века процветания» доисламских идеальных правителей Каюмарса и Джамшида в двух миниатюрах. Url: http://sanat.orexca.com/rus/archive/4-02/history_art7.shtml
3. Гриневиц В. До питання особливостей формування у майбутніх учителів уміння аналізувати образи-персонажі історичних літературних творів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 6 (Ч. 1). К. 2012. 34 с.
4. Есалнек А.Я. Теория литературы. М., 2012.
5. Рубель В.А. История средневекового Востока К., 1997.
6. Васильев Л.С. История Востока. М., 1994.
7. «Шах-наме» Фірдоусі. Url: <https://ganjooor.net/ferdousi/shahname/anooshirvan/sh1>

Stelmakh M., Pundyk S. The implementation of the ideal of the just ruler in the image of Khosrov in the "Shah-name" of Firdousi

Summary. The article deals with the peculiarities of the concept of justice in the image of Khosrow I as a traditional historical character. It is emphasized that for a complete analysis of a historical character, i.e. a historical person whose image has been repeatedly interpreted in a certain national literature, it is necessary to know not only the standard scheme of character analysis, but also to be oriented in the biography of the chosen hero, to analyze historical events and contexts that influenced perception of the image, both by ordinary people and historians-biographers. Khosrow I Anushirvan is considered the most outstanding ruler of the Sassanid state from the dynasty of the same name. During his reign, many reforms were implemented that made Iran more politically and economically stable than at any time in its history. Power is almost completely centralized around the shahinshah, at the same time, at the local level, state management is unified through the introduction of a new administrative-territorial division. His patronage of science and literature gave him considerable popularity among the peoples of Iran and its neighbors.

The teachings of Zoroastrianism glorified justice as the most important human virtue, which made it so important for the Persian mentality. Avesta fixed the concept of justice in the image of the main creator god Aguramazd. Avesta records heroes and kings who became famous for their righteous deeds and wise words. As for honesty, justice, valor, these moral qualities had a name and a significant meaning even before the promulgation of the canons of Zoroastrianism. It is also important to note that Khosrow himself was a Zoroastrian, so he followed the traditions of his religion and believed in the victory of good and justice, trying to do everything that was in his strength.

Firdousi perceives and describes Khosrov as a kind king, fair to the common people, admires the figure of Anushirvan, using various stylistic techniques to describe the youth, wisdom, valor, justice of Khosrov I. Some bias is possible in his tests, because "Shah-name" is a book, which is primarily intended to glorify the activities of kings, and secondarily to describe historical events in an artistic context.

Key words: historical character, image, justice, just ruler, Khosrov I.